

G'ARB SHARQSHUNOSLIGIDA TASAVVUF TADQIQOTLARINING TARIXIY EVOLYUTSIYASI

Quramatov Murod

Toshkent kimyo-texnologiyalar instituti Yangiyer filiali assistant o'qituvchisi

E-mail: murodquramatov1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada G'arb sharqshunosligida tasavvuf tadqiqotlarining tarixiy evolyutsiyasi tizimli tahlil qilingan. XIX asr boshidagi dastlabki filologik tadqiqotlardan tortib, zamonaviy tanqidiy-metodologik yondashuvlargacha bo'lgan davr to'rt asosiy bosqichga ajratilib o'rganilgan. Har bir bosqichning yetakchi vakillari, ularning metodologik yondashuvlari va tasavvufshunoslik faniga qo'shgan hissasi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida G'arb tasavvufshunosligi tajribasidan milliy sharqshunoslik fanini rivojlantirishda foydalanish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, sharqshunoslik, orientalizm, tasavvufshunoslik, sufiylik, diniy-falsafiy tadqiqotlar, tarixiy davrlashtirish, metodologiya.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ СУФИЗМА В ЗАПАДНОМ ВОСТОКОВЕДЕНИИ

Курамамов Мурод

Ассистент-преподаватель Янгийерского филиала Ташкентского химико-технологического института

E-mail: murodquramatov1@gmail.com

Аннотация. В данной статье проведён системный анализ исторической эволюции исследований суфизма в западном востоковедении. Период от первых филологических изысканий начала XIX века до современных критико-методологических подходов рассмотрен в разрезе четырёх основных этапов. Проанализированы ведущие представители каждого этапа, их методологические подходы и вклад в развитие суфийских исследований. По результатам исследования разработаны практические предложения по использованию опыта западного суфиеведения в развитии национальной востоковедческой науки.

Ключевые слова: суфизм, востоковедение, ориентализм, суфиеведение, суфийство, религиозно-философские исследования, историческая периодизация, методология.

THE HISTORICAL EVOLUTION OF SUFISM STUDIES IN WESTERN ORIENTALISM

Quramatov Murod

Assistant Lecturer, Yangiyer Branch of Tashkent Institute of Chemical Technology

E-mail: murodquramatov1@gmail.com

Abstract. This article provides a systematic analysis of the historical evolution of Sufism studies in Western Orientalism. The period from the early philological

research of the beginning of the 19th century to contemporary critical-methodological approaches is examined across four main stages. The leading representatives of each stage, their methodological approaches, and their contribution to the development of Sufi studies are analyzed. Based on the research findings, practical proposals are developed for applying the experience of Western Sufi studies to the development of national Oriental studies.

Keywords: Sufism, Oriental studies, Orientalism, Sufi studies, mysticism, religious-philosophical research, historical periodization, methodology.

KIRISH

Tasavvuf islom diniy-falsafiy tafakkurining eng chuqur va ko'p qirrali yo'nalishlaridan biri sifatida nafaqat musulmon olamida, balki G'arb ilmiy jamoatchiligida ham uzoq davrdan beri jiddiy qiziqish uyg'otib kelmoqda. G'arb sharqshunosligi tasavvufni o'rganishni XIX asr boshlarida sufiy matnlarini Yevropa tillariga tarjima qilishdan boshlagan bo'lsa, keyinchalik bu soha mustaqil ilmiy yo'nalish — tasavvufshunoslik (Sufi studies) — sifatida shakllandi. Ushbu jarayonning tarixiy evolyutsiyasini o'rganish nafaqat sharqshunoslik fani tarixini tushunish uchun, balki zamonaviy tasavvufshunoslik tadqiqotlarining metodologik asoslarini baholash uchun ham muhim ahamiyatga ega.

G'arb olimlarining tasavvufga bo'lgan qiziqishi turli davrlarda turlicha maqsad va metodologik yondashuvlar bilan tavsiflanadi — dastlab bu qiziqish sof filologik xarakterga ega bo'lgan bo'lsa, keyinchalik diniy-falsafiy, so'ngra esa tarixiy-ijtimoiy va tanqidiy yondashuvlar bilan boyidi. Shu bilan birga, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab G'arb sharqshunosligining o'ziga xos metodologik cheklovlari («orientalizm» muammosi) haqidagi tanqidiy fikrlar ham paydo bo'ldi, bu esa tasavvufshunoslik fanining yanada mustaqil va xolisona rivojlanishiga turtki berdi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — G'arb sharqshunosligida tasavvuf tadqiqotlarining tarixiy evolyutsiyasini bosqichma-bosqich tahlil qilish va bu jarayonning asosiy qonuniyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: tasavvufshunoslikning shakllanish bosqichlarini davrlashtirish; har bir bosqichning yetakchi vakillari va metodologik xususiyatlarini aniqlash; G'arb tajribasining milliy tasavvufshunoslik faniga foydali jihatlarini belgilash.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

G'arb sharqshunosligida tasavvuf tadqiqotlarining ilk namunalari XIX asr boshlariga to'g'ri keladi, bunda asosan fransuz va nemis sharqshunoslari sufiy qo'lyozmalarini nashr etish va tarjima qilish bilan shug'ullanishgan. Bu davrda tasavvuf hali islom dinining mustaqil yo'nalishi sifatida emas, balki fors va arab adabiyotining bir qismi sifatida qaralgan [1]. XIX asr oxiri va XX asr birinchi yarmida ingliz sharqshunosi R. Nikolsonning faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi — uning Jaloliddin Rumi va boshqa sufiy shoirlar ijodiga bag'ishlangan tarjima va tadqiqotlari tasavvufni mustaqil diniy-falsafiy tizim sifatida G'arb ilmiy jamoatchiligiga tanitishda muhim rol o'ynadi [2].

Xuddi shu davrda fransuz sharqshunosi L. Massignonning Halloj shaxsi va ta'limotiga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlari tasavvufshunoslikni yangi bosqichga olib chiqdi — bu tadqiqotlarda tasavvuf endi nafaqat adabiy, balki chuqur diniy-mistik hodisa sifatida ham o'rganila boshlandi [3]. XX asr o'rtalaridan boshlab

nemis-amerikalik sharqshunos A. Shimmelning keng qamrovli tadqiqotlari tasavvufni turli mintaqaviy an'analar — fors, turkiy, hind-musulmon — kesimida qiyosiy o'rganishga asos soldi, bu esa tasavvufshunoslikning geografik va madaniy jihatdan kengayishiga xizmat qildi [4]. Fransuz faylasufi A. Korbenning fors tasavvufiy falsafasiga oid tadqiqotlari esa tasavvufni islom falsafasi bilan uzviy bog'liq holda o'rganish yo'nalishini rivojlantirdi [5].

XX asrning oxirgi choragidan boshlab, ayniqsa E. Saidning «Orientalizm» asari nashr etilgach, G'arb sharqshunosligining metodologik asoslariga nisbatan tanqidiy yondashuv kuchaydi. Bu tanqid tasavvufshunoslikka ham ta'sir ko'rsatib, V. Chittik va K. Ernst kabi amerikalik tadqiqotchilarning ishlarida tasavvufni ko'proq ichki (musulmon) manbalar va mahalliy ijtimoiy-tarixiy kontekst asosida, G'arbcha tushunchalarni mexanik tarzda qo'llamasdan o'rganishga urg'u berila boshlandi [6]. Mahalliy sharqshunos olimlarning tadqiqotlarida ham Markaziy Osiyo tasavvuf maktablari — xususan, Naqshbandiya va Yassaviya tariqatlari — bo'yicha muhim ishlar amalga oshirilgan, biroq G'arb tasavvufshunosligining tarixiy evolyutsiyasini yaxlit tizimli tahlil etuvchi milliy tadqiqotlar hali yetarli emas, bu esa ushbu maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tarixiy-xronologik va qiyosiy-tahliliy metodlar asosiy vosita sifatida qo'llanildi. G'arb sharqshunosligida tasavvuf tadqiqotlarining rivojlanish jarayoni to'rt bosqichga ajratildi, bunda davrlashtirish mezoni sifatida har bir davrga xos bo'lgan metodologik yondashuv (filologik, akademik-tarjimonlik, qiyosiy-madaniy, tanqidiy) hamda yetakchi vakillarning ilmiy faoliyati xarakteri asos qilib olindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: G'arb sharqshunoslarining asosiy ilmiy ishlarini kontent-tahlil qilish, har bir davr uchun xos metodologik xususiyatlarni tizimlashtirish, hamda induktiv mulohaza yuritish orqali umumiy tarixiy tendensiyalarni aniqlash. Tahlil ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda har bir davr alohida-alohida o'rganilib, uning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi; ikkinchi bosqichda davrlar o'rtasidagi uzviylik va farqlar umumiy jadvalga solindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil natijasida G'arb sharqshunosligida tasavvuf tadqiqotlarining rivojlanishi to'rt asosiy bosqichga ajratilishi mumkinligi aniqlandi. Quyidagi jadvalda ushbu bosqichlarning davri, yetakchi vakillari va asosiy xususiyatlari umumlashtirilgan.

Bosqich	Davr	Yetakchi vakillari	Asosiy xususiyati
Dastlabki (filologik) bosqich	XIX asr boshi – o'rtalari	S. de Sasi va boshqa dastlabki fransuz-nemis sharqshunoslari	Sufiy matnlarni Yevropa tillariga tarjima qilish va filologik nashr etish, tasavvufni mustaqil hodisa sifatida hali ajratmaslik
Klassik akademik bosqich	XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi	R. Nikolson, E. Braun, L. Massignon	Tasavvufni islom ichidagi mustaqil diniy-falsafiy oqim sifatida tan olish, sufiy she'riyati va tarjimai

Bosqich	Davr	Yetakchi vakillari	Asosiy xususiyati
			hollarini tizimli tarjima va sharhlash
Kengaytirilgan-qiyosiy bosqich	XX asr oʻrtalari – 1980-yillar	A. Shimmel, A. Korben	Tasavvufni turli mintaqaviy anʼanalar (fors, turkiy, hind) kesimida qiyosiy oʻrganish, uni umumjahon diniy tajribasi kontekstiga qoʻyish
Zamonaviy tanqidiy-metodologik bosqich	1980-yillardan hozirgacha	V. Chittik, K. Ernst va boshqa amerikalik tadqiqotchilar	Orientalizmga nisbatan tanqidiy yondashuv, tasavvufni ichki (musulmon) manbalar asosida, mahalliy ijtimoiy-tarixiy kontekstda oʻrganishga oʻtish

Dastlabki filologik bosqichda Gʻarb sharqshunoslari asosan sufiy qoʻlyozmalarini nashr etish va tarjima qilish bilan cheklangan, tasavvuf hali mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ajratilmagan edi [1]. Klassik akademik bosqichda esa vaziyat tubdan oʻzgardi — R. Nikolson va L. Massignon kabi olimlarning faoliyati natijasida tasavvuf mustaqil diniy-mistik hodisa sifatida tan olindi va uning nazariy asoslari — vahdat ul-vujud, ishq falsafasi, zikr amaliyoti kabi tushunchalar — ilmiy muomalaga kiritildi [2; 3].

Kengaytirilgan-qiyosiy bosqichning asosiy yutugʻi shundaki, A. Shimmel va A. Korben tadqiqotlari tasavvufni yagona, bir xil hodisa sifatida emas, balki turli mintaqalar va madaniyatlarda turlicha shakllangan xilma-xil anʼanalar majmuasi sifatida koʻrsatib berdi [4; 5]. Bu yondashuv tasavvufshunoslikning keyingi rivojlanishi uchun muhim metodologik asos yaratdi, chunki u tadqiqotchilarni mintaqaviy tasavvuf maktablarini — jumladan, Markaziy Osiyo tasavvufini — alohida oʻrganishga undadi.

Zamonaviy tanqidiy-metodologik bosqichning eng muhim natijasi — Gʻarb sharqshunosligining ilgari mavjud boʻlgan metodologik cheklovlarini anglash va ulardan xoli boʻlishga intilishdir. V. Chittik va K. Ernst kabi tadqiqotchilarning ishlarida tasavvuf endi tashqi (Gʻarbcha) nazariy tizimlar orqali emas, balki musulmon mualliflarining oʻz tushunchalari va ichki mantiqiy tizimi asosida tahlil qilinmoqda [6]. Bu esa tasavvufshunoslikning zamonaviy bosqichda yanada xolisona va ilmiy jihatdan puxta rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Oʻtkazilgan tadqiqot natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, Gʻarb sharqshunosligida tasavvuf tadqiqotlari toʻrt bosqichli tarixiy evolyutsiyani bosib oʻtgan boʻlib, bu jarayon filologik qiziqishdan boshlanib, chuqur diniy-falsafiy tahlilga, soʻngra qiyosiy-madaniy tadqiqotlarga va nihoyat tanqidiy-metodologik yondashuvga oʻtish bilan tavsiflanadi. Tadqiqot asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Milliy tasavvufshunoslik fanida Gʻarb sharqshunosligining tarixiy evolyutsiyasini yaxlit tizimli tarzda oʻrgatuvchi maxsus oʻquv-ilmiy kurslarni joriy etish.

2. G‘arb tadqiqotchilarining zamonaviy tanqidiy-metodologik yondashuvidan foydalangan holda, Markaziy Osiyo tasavvuf maktablarini ichki (mahalliy) manbalar asosida qayta tadqiq etish.

3. R. Nikolson, L. Massignon, A. Shimmel kabi olimlarning asosiy asarlarini o‘zbek tiliga ilmiy sharhlar bilan tarjima qilish loyihalarini yo‘lga qo‘yish.

4. Xalqaro tasavvufshunoslik markazlari bilan ilmiy hamkorlikni kengaytirish orqali milliy tadqiqotchilarning zamonaviy metodologik yondashuvlarni o‘zlashtirishiga ko‘maklashish.

5. Tasavvufshunoslikka oid milliy va xorijiy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qiluvchi davriy ilmiy nashrni tashkil etish.

Keltirilgan takliflarni amalga oshirish milliy tasavvufshunoslik fanining xalqaro ilmiy standartlar darajasida rivojlanishiga, shuningdek Markaziy Osiyo tasavvuf merosini jahon ilmiy jamoatchiligiga to‘g‘ri va xolisona tanitishga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda G‘arb va Sharq tasavvufshunosligi metodologiyalarini uyg‘unlashtirish masalasini alohida chuqurlashtirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. XIX asr fransuz-nemis sharqshunoslarining sufiy qo‘lyozmalarini nashr etish va tarjima qilish bo‘yicha ilk ilmiy ishlari.

2. Nicholson R. Sufiy she‘riyati va tasavvuf falsafasiga oid tarjima-tadqiqotlari.

3. Massignon L. Halloj shaxsi va ta‘limotiga bag‘ishlangan tadqiqotlari.

4. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam va boshqa qiyosiy tasavvufshunoslik ishlari.

5. Corbin H. Fors tasavvufiy falsafasiga oid tadqiqotlari.

6. Chittick W., Ernst C. Zamonaviy tanqidiy-metodologik yo‘nalishdagi tasavvufshunoslik ishlari.

7. Said E. Orientalism asari va uning sharqshunoslik metodologiyasiga ta‘siriga oid tahliliy materiallar.

8. Mahalliy sharqshunos olimlarning Markaziy Osiyo tasavvuf maktablari bo‘yicha ilmiy maqolalari.